

URGAN VE URGANCILIK

HİKMET GÜRÇAY

Bir düzen içinde yaşayan halkın günlük ihtiyaçlarını gidermek üzere çok eski çağlardan beri insanın el emeği ile giderdiği ihtiyaçlar zamanla el sanatlarını meydana getirmiştir. Tekniğin ilerlemesi ile bu sanatlar yerini tekniğin icaplarına terketmekte ve daha ziyade teknik bilgi ve maharetleri babadan oğula devam edegelen el sanatları kaybolmaktadır. Bu defa konu olarak ele aldığımız Urgan ve Urgancılık da bu sanatlardan biridir¹. Her ne kadar bu mamullerin yerine diğer hayvani, nebati veya sentetik mamuller de kullanılmakta ise de bilhassa köylünün geleneksel görüşü ve kenevir liflerinden yapılanların sağlamlık bakımından yerini tutamadığından kenevir elyafından yapılanlar tercih edilmektedir. Bilhassa köylü buna çok daha fazla rağbet gösterdiğinden kenevir ziraati yapılan mahallerde urgancılık bir el sanatı olarak devam etmektedir. Mutedil iklim bitkisi olan Kenevir ziraat memleketimizde belirli yerlerde yapılmaktadır. Halen memleketimizde kenevir ziraati başlıca Kuzey Anadolu bölgesinde Kastamonu, Samsun, Amasya, Ordu, Artvin illeri dahilinde, Ege bölgesinde bilhassa Menderes havzasında Tire, Ödemiş, Bayındır'da, Güney doğu Anadolu'da Urfa ve Birecik'te yapılmaktadır. Halen bu el sanatlarının yanı sıra İstanbul'da Anadolu Hisarı'nda, Göksu'da ve Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde açılan fabrikalarda da urgan ve müma-

¹ Bu yazının hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen Tire Müzesi Müdürü Faik Tokluoğlu'na, Amasya Müzesi Asistanı Hikmet Takaz'a ve bu çalışmalar için kütüphanelerinden eser temin eden Sayın Prof. Dr. Necmi Sönmez'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

sili imalât yapılmaktadır. Fakat bu hiçbir zaman kenevir lifine ait el sanatlarının kaybolmasına mani olamamıştır. Çünkü bilhassa Kastamonu ve Tire havalesinde kenevir ziraati yapan çiftçi kendi ihtiyacını kendi imal etmektedir. Bunun yanında bu muntikalarda şehir içinde de kenevir işleyen atölyeler mevcuttur. Kenevir liflerinden Kastamonu ve çevresinde daha ziyade urgan ve emsali imalât yapılmaktadır. Tire ve civarında ise urgan imalâtı yanında heybe, çuval, çul gibi mamuller, Rize'de özel dökümanlar yapılmaktadır².

Halen urgan ve mümasili imalât pamuk, keten, kenevir, jüt, abaca, agave, rayon ve yünden imal edilmekte ise de³ bizim konumuzu bir el sanatı olarak inkişaf gösteren kendir ve kenevirden imal edilen teşkil edecektir.

Kenevir Orta Asya'dan çıkıp Dünya'ya yayılmış bir bitkidir. Sümer metinlerinde urgan kelimesi karşılığı RI. HA. MU⁴. kelimesinin ve Akadlar'da Asam Sutu, Mehû⁵ kelimelerinin bulunuşu kenevir ziraati ve urgan imalâtının Mezopotamya'da Sümerler devrine kadar indiğini göstermektedir. Anadolu bir kavim olan Hititlerde Urgan kelimesi karşılığı İshamina, İshamanta, İshimanas⁶ kelimesinin

² Prof. Dr. Tevfik Eşberk; Türkiye'de Köylü El Sanatlarının mahiyeti ve ehemmiyeti, Yüksek Ziraat Enstitüsü çalışmalarından, Sayı 44 Ankara 1939.

³ Doç. Dr. Mustafa Harmancıoğlu; Başlıca Urgan Çeşitleri Üzerinde yapılan Teknolojik araştırmalar. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları 37. Ege Üniversitesi Matbaası 1959.

⁴ Wolfram Von Soden; Akkadisches Handnörterbuch. Wiesbaden 1960 Sh. 78

⁵ Aynı eser Sh. 642.

⁶ Edgar H. Startevant; Eti Dili Sözlüğü, tercüme eden Münire B. Çelebi Sh. 23, T.D.K. İstanbul 1946.

bulunuşu Anadolu'da da kenevir ziraatı urgan ve mümasili imalâtın yapıldığını göstermektedir. Ankara ili Polatlı İlçesi-nin Yassihöyük köyündeki Firik Başşehri Gordion'da Prof. Rodney Young başkanlığında yapılan arkeolojik kazılarda kenevir den imal edilen bir urgan bulunuşu kenevir ziraatı ve urgan imalâtının Anadolu'da devam ettiğinin bir delilidir⁷. Mısır Primitlerinin inşasında kullanılan taş bloklar kendirden yapılan urganlarla çekilerek nakledilmiştir.

Osmanlı Hükümeti zamanında kenevir ziraatı ve urgan imalâtı mühim bir yer tutmakta idi. Ordunun ihtiyacı gözönünde tutularak elde edilen kendirin bir kısmı hükümete verilirdi. Hattâ Tire'de II. Mahmut devrinde Aydın Valisi Yakup Paşa'ya ve Tire Kadısına gönderilen bir fermandan Tire'lilerin bazı işlerden affına karşılık 50 Kentar (Bir Kentar 44 okka yani 56 kilodur) kendir vermeleri kabul edilmiş ise de; Tire'lilerin bu miktar kendiri vermemeleri üzerine kendirin tutarı olan beher kentar başına 45 kuruştan 15750 kuruşun Donanma Hazinesine ödenmek üzere Mustafa efendi adında bir zata verilmesi ferman buyurulmuştur. Halen Tire Müzesindeki bu vesika bize Osmanlı Hükümeti devrindeki ehemmiyetini göstermektedir. Bugün halâ kenevir ziraatı ve urgan imalâtının terkedilmeyen bir el sanatı olarak yaşamasına devam edişi bunun ne kadar köklü bir sanat olduğunu göstermektedir.

Kenevir bitkisi:

Anadolu'da yaygın bir el sanatı olarak inkişaf eden fabrikasyon imalâtının yanında benliğini muhafaza eden urgan imalâtına geçmeden evvel urgan ve mümasili imalâtın yapıldığı ve yaygın bir ziraat olan kenevir bitkisi ve ziraatine bir gözgezdirmek faydalı olacaktır. Kenevir ötedenberi sapından lif elde edilen ve bu maksatla yetiştirilen Cannabinaccac familyasına mensup Cannabis Satira L. isimli bir kültür bitkisidir. Kenevir yukarıda da

belirtildiği gibi Orta Asya'dan çıkmış olup kuzey ve güney yönden olmak üzere iki yol takip ederek Avrupa'ya yayılmıştır. Kuzey yolu takib ile yerleşip gelişen tipi Rus Keneviri denilen tiptir. Bu tip az boylanır, lif verimi az, tohum verimi yüksektir. Güney yolu takib eden ise İtalyan tipi kenevir olup 3-5 metre kadar boylanır, lif verimi iyi, tohum verimi azdır. Memleketimizdekiler güney yolunu takib eden gruba dahildir⁸. Kenevir bitkisinin uzun bir sapı vardır. 2 - 3 m. kadar bazan 4 metreye kadar uzar, kalınlığı 5 - 20 mm.dir. Erkek ve dişi bitki ayrı ayrıdır ve çiçekleri farklıdır. Daha ziyade yağışlı ve rutubetli yerlerde kuvvetli kalevi reaksiyonlu topraklarda daha iyi yetişir çabuk boylan bir bitkidir, günde 5-7 cm. boy verir. Bu liflere memleketimizin bir çok yerlerinde kendir denilmektedir. Oldukça uzun ve yumuşak olan bu lifler eskiden urgan, halat, çuval ve ambalaj bezleri, yelken bezi gibi dokuma ve mamulleri elde etmek için kullanılırdı. Bu bakımdan Kenevir ziraatı ve endüstrisi bir çok memleketlerin ekonomilerinde önemli bir yer tutardı. Fakat XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş halat ve urgan imalinde kendirin yerini Sisal ve Manilâ denilen sert lifler, çuval ve kanaviçe imalinde jüt lifleri almıştır. Bu tesirler dünyada kenevir ekilen sahaların daralmasına sebep olmuş ve bunlar kenevirin karşısına rakip birer bitki olarak çıkmıştır. Diğer taraftan memleketimizde kenevir saplarının havuzlandıktan sonra liflerin elle soyularak elde edilmesi fazla miktarda el emeğine ihtiyaç göstermekte ve bu da maliyetin artmasına sebep olmaktadır. Bütün bu faktörler sebebiyle son zamanlarda kenevir lifi yerine daha ucuz olan jüt lifleri kullanılmaktadır. Bu faktörler yalnız bizde değil bütün Dünyada ekilen kenevir sahasının kısmen olsun daralmasına sebep olmaktadır. Halen bu ziraat memleketimizde daha ziyade eski geleneklere uyularak aynı zamanda el

⁸ Dr. Mustafa Harmancıoğlu; Kastamonu'da Kenevir Ziraatı ve Urgancılığın bugünkü durumu. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları 32. Ege Üniversitesi Matbaası 1959.

⁷ Firikler'deki Urgana ait Gordion Neşriyatı

emeğinin nisbeten ucuz olduğu sahalarda yapılmaktadır.

Memleketimiz eskiden beri kenevir yetiştiren memleketler arasında sayılmakta ise de bu günkü istihsalimiz dünya kenevirçiliğine tesir edecek durumda değildir. Bununla beraber memleketimiz için bu ziraatin ayrı bir önemi vardır⁹.

Bugün yeryüzünde kenevir istihsalinde 1934 - 1938 yılları ortalamalarına göre 625.000 hektar arazinin ekimi ve 186.700 ton lif istihsalı ile Rusya başta gelmekte, 76.000 hektar arazinin ekimi ve 89600 ton lif istihsalı ile İtalya ikinci gelmektedir. Bu istatistiki malumat arasında memleketimiz mühim bir yer tutmamakta ve diğer memleketler adı altında toplanan gurup arasında yer almaktadır. Bu ortalamaya göre Dünya'da 949.800 hektar arazi ekilmekte ve 448.500 ton lif elde edilmektedir¹⁰.

Kenevir ziraati memleketimizin muhtelif bölgelerine dağılmış bir durumdadır. Bu husus elde edilen liflerin kalite ve uzunluk dereceleri üzerine de tesir etmektedir. Kenevirin istihsalı ile memleketimizde istihsal gücü ile orantılı olarak el sanayii halinde kesif bir urgancılık sanayii de doğmuştur. Profesör Tobler'e göre Türk kenevir liflerinin kalitesi yüksek olup bilhassa ihracatçı memleket olarak görülen İtalya ve Yugoslavya ile her zaman boy ölçülebilecek bir kabiliyette olmasına rağmen¹¹ liflerin dış pazarlarda istenilen kalitede yapılmaması dolayısıyla kenevir liflerinin dış memleketlere ihraç edilmesi imkânı bu gün için hemen hemen ortadan kalkmış gibidir. Bunun başlıca sebepleri arasında bizde kenevir çiftçisinin yeteri kadar aydınlanmamış olması ve dolayısıyla liflerin hazırlanmasında gerekli itina'yı göstermemiş olmasındandır. Meselâ hasadın geç yapılması yüzünden liflerin odunlaşması ve sertleşmesi, kenevir sap-

larının büyük demetler halinde havuzlanması yüzünden liflerin fazla olgunlaşması veya yeteri kadar olgunlaşmaması, havuz - lamada çamurlu ve pis suların kullanılması sonucu liflerin renklerinin koyulaşması ve siyahlaşması, sapların kökleri ile çekilerek toplanmalarından liflerin kök kabuklarını da ihtiva etmeleri kalitenin düşmesine sebep olmakta ve liflerin teknik değerini azaltmaktadır. Bu gün Avrupa ve Amerika'da her türlü teknik imkânların gelişip bu sanayie de tatbik edilişi dolayısıyla istihsal daha temiz ve ucuza maledilmekte ve dolayısıyla iptidai bir usulle hazırlanan mallarımız dış piyasada rağbet görmemektedir. Bununla beraber Kastamonu'da kendircilik ayrı bir yer işgal etmekte ve dolayısıyla daha fazla itina gösterilmektedir. Bu bölgenin istihsalı üzerinde durulursa bir gün bu bölge ihracata elverişli bir hale gelebilir. Bu sanat Kastamonu'da pek ehemmiyetli bir sanayi kolu teşkil etmektedir. Bu bölgede memleketimizin urgan ihtiyacının % 25'i imal edilmektedir. Fakat urgancılarının kendir ihtiyacı yurdun diğer bölgelerinden temin edilmektedir. Konu ele alınıp ehemmiyetle üzerinde durulduğu takdirde kenevir ekimi daha da hızlandırılabilir.

Kenevir ekimi istihsal sırasına göre memleketimizde şöyle sıralanabilir. 1958 yılı istatistiklerine göre 3.600 hektar arazinin ekimi ile İzmir başta gelmekte ise de 2.243 hektar arazinin ekimi ile Kastamonu bunu takip etmekte fakat lif istihsalinde İzmir'in 3086 ton istihsaline mukabil 3.178 ton ile Kastamonu yine birinci sırayı almakta, ekim alanına göre Urfa, Ordu, Yozgat, Amasya, Samsun, Burdur, Çorum, Gaziantep, Zonguldak, Isparta, Kütahya, Tokat, Malatya bunu sıra ile takip etmektedir. Fakat bunlardan Kastamonu ve Urfa'da olduğu gibi daha ziyade lif istihsaline matuf bu çalışmalar Amasya'nın Gümüşhacıköyünde olduğu gibi tohum istihsalı ön plânda tutulmaktadır. Ayrıca İzmir'in Tire, Ödemiş, Ordu'nun Fatsa, Ünye gibi bölgelerinde ehemmiyetli miktarda lif elde edilmekle beraber to-

⁹ Aynı Eser

¹⁰ Tobler: Memleketimiz Kendir ve Ketenciliği : Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, B Serisi, Takım 7, Ankara - 1938.

¹¹ 1. Eser Sh. 57.

humculukda ayrı birer yer tutmaktadır. Bilhassa Kastamonu'da erkek bitkiler olgunlaşma safhasında köklenir ve böylece elde edilen lifler diğer bölgelere nazaran daha iyi olur. Kastamonu tohum ihtiyacını Gümüşhacıköyden temin eder. Kenevir memleketimizde en ziyade Kastamonu'da ve bilhassa Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde ve İzmir'in Tire ve Ödemiş ilçesinde yetiştirilip işlenmektedir. Tire'de kenevir ortaklık halinde de ekilir, tarla çiftçi tarafından hazırlanır ve ekilir, işçi sulama masrafları ortadan yapılır, elde edilen mahsul yarıya bölünür. Kastamonu'da kenevir daha ziyade elle serpmeye suretiyle ekilir, dönümüne 4 - 5 kilo tohum atılır ve sürgü ile kapatılır. Sonra tarlaya su arkları açılır, umumiyetle ekim Mart sonlarında başlar Nisan sonuna kadar devam eder. Kenevirin inkişafı süratli olduğundan 15 - 20 gün içinde bitki 10 - 12 santim kadar boy alır, bundan sonra çapa yapılır, aralarındaki yabancı otlar temizlenir. Bu iş bitki 15-25 santim boy verinceye kadar devam eder, sonra kenevir tarlasına girilmez, bilhassa Kastamonu ve çevresinde kenevir sulu ziraat tekniği ile yapılır. Tire'de hem sulu hem de kuru ziraat tekniğinde çalışılır. 120 - 140 günlük gelişme devresinde kenevir tarlası 2 - 3 defa, ender olarak 4 defa sulanır. Son su hasattan 10 - 15 gün önce verilir, dolayısıyla hasat zamanı toprak tavlı olduğundan bitki kökleriyle birlikte topraktan kolayca çıkarılabilir, en iyi hasat çiçeklerin tozlanmasını müteakip erkek ve dişi bitkilerle birlikte hasat edilmesidir. Böylece ince ve yumuşak lifler elde edilir. Geniş kenevir ziraati yapılan yerlerde kenevirler tırpan veya orakla veya makinalarla biçilir. Kastamonu ve çevresinde bitki kökleriyle beraber çekilir.

Çekilen saplar kurutulmak üzere düzgün sıralar halinde tarla üstüne serilir. (Resim 1). Bir müddet sonra alt üst edilerek diğer tarafı da kurutulur. Bilhassa deste denilen nisbeten küçük demetler yapılır. Bunların 40 veya 50 tanesi bir araya getirilerek bağ denilen büyük de-

metler yapılır. Bunlar takriben 60-80 santim çapında 80 - 1000 kilo kadardır. Bu demetler alt üst ve orta olmak üzere üç yerinden, Tire ve havalisinde iki yerinden bağlanır, tohum kısımları sopalarla dövülür ve tohumları düşürülür ve demetler havuzlara sevk edilinceye kadar tarlada dikili olarak kalırlar (Resim 2).

Kenevir saplarından lif elde edilmesi için tatbik edilen usuller pek çoktur. Kastamonu ve çevresinde havuzlama veya ıslatma usulü tatbik olunur (Resim 3). Yine Kastamonu ve çevresinde kenevir sapları umumiyetle göl tabir edilen yerlerde havuzlanır. Su yüzüne çıkmamaları için üzerlerine taş konur. Rize ve havalisinde kenevir sapları çadır şekline konarak yağmura terk edilir. Pazar kazasında ise her iki usul de tatbik edilir¹². Havuzlara konan demetler mevsimine göre 5 - 30 gün su içinde kalır. Bulanık olmamak şartıyla hafif akıntılı sulara ıslatılır, kenevirler daha beyaz ve yumuşak olur. Havuzlama işine Eylül başında başlanır, kış ortasına, bazan kış sonuna kadar devam eder. Böylece demetler olgunlaşır. Islanıp ağırlaşmış olan demetlerin havuzlardan çıkarılması bir hayli güç olmaktadır.

Bu şekilde bağlanıp havuzlara atılan kendirin bir bağı 50 kilo gelir, suda bu miktar kendir ağırlaşınca 180 kilo kadar olur. Bunun sudan çıkarılmasının güçlüğünü düşünen Tire'li kendir ustalarından Kahveci İsmail ve Cevizli Ali ustalar bağların yarıya bölünmesine karar vermişlerdir. Tire'de bir müddet böylece yarım bağ kullanılmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Tire'li gürbüz ve güçlü kendircilerin askere gitmeleri üzerine yarım bağlar kadın işçiler tarafından güçlükle sudan çıkarıldığından bunlar da tekrar yarıya bölünerek birbağın dörtte biri manasına gelen çeyreklik bağlar meydana getirilmiştir. Son yıllarda taşınma ve bağlama masrafları gözönünde tutularak eski yarım bağ haline dönülmüştür. Sudan çıkarılan demetler kurutulur. Kurutulmak için ya soyma mahalline yakın bir yere

¹² 7. Eser Sh. 18.

nakledilir veya göl kenarında bağlar çözülerek küçük demetler halinde kurutulmaya bırakılır. Bitki kolayca soyulabilmesi (resim 4) için tamamen kurutulmaz ve soyma tavı denilen hafif nemli bir şekilde bırakılır.

Sıcak mevsimde ıslatmadan çıkarılan kenevir sapları iki gün içinde soyma tavına gelir. Bu hale gelen sapların bir ucundan tutularak kırılır. Kendirin soyulan kısımları soyuculara bırakılır ve bunlar kışın yakacak olarak kullanılır. Bunun ısıtma derecesi taş kömürünün yarısı kadardır¹³. Kırma yerinde kabuk iç kısmından ayrılmış olur ve diğer ucuna doğru kaldırılarak kolayca soyulur. Bir kişi bir günde bir demet sapı soyabilir.

Soyulan lifler kök uçları bir tarafa gelecek şekilde ağaçtan yapılmış sehpalara muntazam bir şekilde asılırlar. Burada kuruyan lifler sonra tutam tutam alınır, kök kısımları hafifçe taranır ve 1.5 - 2.5 kiloluk kangallar haline getirilir. Kangallardan 15 - 20 tanesi bir araya getirilerek demet yapılır. Kangallar üç yerinden sıkılarak bağlanır ve 30 - 40 veya 50 kiloluk balyalar halinde pazara sevk edilir (Resim 4). Şehirlerde imalâthanelerde değerlendirilir, köylerde ise bizzat yetiştiren köylü tarafından urgan imalâtında kullanılır. Memleketimizde bilhassa geniş kenevir ziraatinin yapıldığı bölgelerde yaygın bir şekilde urgancılık yapılmaktadır. Bölge içinde istihsal edilen kenevir lifleri bu sanat müntesipleri tarafından işlenmektedir. Bu husus köylünün boş geçen zamanının değerlendirilmesini sağlamaktadır. Böylece urgancılık memleketimizde bir taraftan bir ziraat sanatı olarak kabul edilmekte, diğer taraftan köylünün boş zamanının değerlendirilmesi sonucu olarak bir köy sanatı olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Bu gün bu bakımdan urgancılık köy çerçevesine yerleş-

miş tipik san'atlardan biri olarak büyük faydalar sağlamakta ve köylünün asıl işi olan ziraat faaliyetlerine bir yan destek olmaktadır. Diğer taraftan urgancılık diğer bir çok faaliyetlerden ayrı olarak erkek, kadın, kız ve çocuk gibi her yaştaki kimselerin çalışmalarına imkân verir ve ailenin her ferdi dolayısıyla istihsal faaliyetine katılır.

Urgan İmalî :

Pazara sevk edilen kenevir lifleri daha önce sap kabuğunun içinde uç uca ve yan yana birleşmiş hüzmeler halinde bulunurlar. Bu lifler birbirine pektin denilen bir nevi bitkisel zamkla birleşmiş durumdadırlar. Havuzlama sırasında bu lifler bir miktar birbirinden ayrılırsa da havalandırma sırasında bazı lifler tekrar yapışırlar ve sertleşirler. Liflerin işlenebilmesi için yumuşaması ve lif hüzmelerinin serbest hale gelmesi gerekmektedir. Bunu teminen de lif şeritlerinin mihaniki bir şekilde ezilmesi veya dövülmesi gerekmektedir. Memleketimizde küçük el sanatları halinde çalışan urgancılar yassı bir taş üzerinde ağaç tokmaklarla döğmek suretiyle yumuşatırlar¹⁴. Bu iş Rize havalesinde su ile hareket eden dinklerde döğülür¹⁵. Tokmaklama sonucu lifler yumuşar, renkleri açılır ve aralarındaki hasep parçaları kırılarak dökülür. Tokaçlama suretiyle yumuşatılmış olan lifler sonra tarama ameliyesine tabi tutulur (Resim 6 - 7). Lifler demir dişli bir taraktan taranır, buna tarama tarağı denir, sonra süzme tarağı denilen daha sık dişli bir taraktan geçirilir, böylece dolaşmış ve karışmış olan lifler tarama tarağında açılır ve kırıntı denilen kısım tarakta takılarak kalır. Taraklanan lifler muayyen büyüklükte kesilerek düzgün bir hale gelmiş olur. Uzun lifleri daha inceltmek için aynı şekilde birkaç defa da süzme tarağından geçirilir. Bundan sonra urgan imaline geçilir. Urgan imalinde ilk iş eğirmedir. Bu safha urgancılıkta ehemmiyetli bir safha arzeder ve

¹³ Prof. Dr. Fethi İnce Kara; Türkiye'de yetiştirilen önemli kenevir çeşitlerinin saplarında lif bakımından ontogenetik, anatomik, morfolojik ve teknolojik araştırmalar, Ankara Ziraat Fakültesi yayımları 49. Ankara - 1956.

¹⁴ 1. Eser Sh. 60.

¹⁵ 2. Eser Sh. 28.

bu safhaya işleme denir. İşleyici önüne mendil ismi verilen bir önlük kuşanır. Mendil içine işlenecek urgana uygun olarak lifler konur. Diğer tarafta çıkık veya dolap hazırlanır (Resim 8, 9, 10). Kenevir lifleri çıkık makarasının iğlerine iliştilir. Ve iplik eğrilir gibi lifler eğrilmeye başlanır. Böylece urgancılıkta tel ismi verilen eğrilmiş ipler meydana gelir. Urgan ise az veya çok eğrilmiş en az iki telden meydana gelir. Eğirme işi şöyle olur. Önlüğünde lif bulunan işçi kenevir lifini makaraya iliştilir ve ip telini eğirmeye başlar, bir eliyle önlükteki lifleri muntazam bir şekilde sağlamak suretiyle ipe lüzumlu lifi temin eder, diğer taraftan da makaranın dönme hızına uyarak arka arkaya gider ve elinde bulunan tropa ile ipin düzgün olmasını sağlar. Bu şekilde meydana getirilen tellerin uçları serbest bırakıldığından bu şekilde kullanılamaz, kendi kendine açılır, bu sebepten en az iki tel bir araya getirilerek yeniden bükülür (Resim 11). Böylece boylar meydana getirilir. En basit ipler iki telden yani bir boydan meydana gelir. Fakat bunlar pek sağlam olmaz. Urgan yapmak için 4 boy bir araya getirilerek bükülür. Urganlarda tel adedi arttıkça mamûlün mukavemeti ve fiatı da o nisbette artar. Tel imalinde arka arkaya giden işçi yavaş yavaş geri geri gider ve böylece teller kıvrak eğrilmiş olur. Boyları katlamak için ise bükücü işçi arka arkaya süratle hatta koşarcasına hareket eder, böylece büküm sayısı daha fazla olur. Fakat bu halde ip ve urganlar umumiyetle %15 - 20 nisbetinde kaybederler. Boyların urgan halinde katlanmasında da aynı derecede bir kısılma meydana gelir. Meselâ 10 metre urgan yapmak için 13 - 14 metre uzunluğunda teller kullanılması icap etmektedir. Bu kısılmaya urgancılıkta kıvrakyeme denir. Hazırlanan urganlar üzerinde lif uclarının urgan sathına tüyler halinde çıktığı görülür. Bunları kaldırmak için urgan ya alevli yanan bir ateş üzerinden geçirilir veya sıvı kolalı su veya 40 - 50 derecelik ılık su ile ıslatılıp Siloğuç denilen at kılından imal edilmiş bir bezle silinir ve lif

uçları urgan sathı üzerine yatırılmış olur. Köylerde daha ziyade dağlama usulü kullanılmaz. Buna perdahlama denir. Memleketimizde kolalama usulüne pek rağbet edilmez.

Silme işi sonuçlandıktan sonra urganlar kurutulur. Sonra urganlar çeşitlerine göre silindir şekline halkalar haline getirilir ve sarılır, kamgal halinde kıvrılır veya hususi başka şekilde ve belli ağırlıkta ve ölçüde ambalaj yapılır. (Resim 12-13-14-15) Urganlarda kalınlık arttıkça bunların kopma mukavemetleri ve çeki güçleri de artar.¹⁶

Urgan Çeşitleri:

Urganlar hazır ve sipariş olmak üzere iki şekilde imal edilir. Bunlardan sipariş şekli sipariş edenin arzusuna uygun olarak yapılır. Hazır urganlar ise halen Ticaret ve Sanayi Odasında tesbit edilmiş olan standartlara göre yapılır. Urganlar umumiyetle şu guruplar altında toplanırlar.

- 1 — Kınnaplar
- 2 — Sicimler
- 3 — Urgan ve Halatlar
- 4 — Özel çeşitler
- 5 — Başlık ve Yularlar

Kınnaplar imal edilen mamullerin en inceleridir. Umumiyetle 2 veya 3 telli olarak iyi kalite kendir elyafından yapılırlar. Halka kınnap, örme kınnap, uç kınnap, üçlü kınnap gibi çeşitleri vardır. İkinci guruptaki sicimler ise üç telli olarak temiz ve uzun elyafli kendirden imal edilir. Argalya, Franya (5 kırbaçlık franya, 4 kırbaçlık franya, Selânik franyası, örmelik franya), pazar sicimi, bel ipi gibi çeşitleri vardır. Urgan çeşitleri ise 5 kulaçlık iki telli, 5 kulaçlık üç telli, çifte 6 kulaçlık urgan, 8 kulaçlık gibi sade urganlar ile 5 kulaçlık iki telli saldırma urganı, 6 kulaçlık saldırma urganı, 10 kulaçlık saldırma urganı gibi saldırma urganları çeşitleri vardır. Ayrıca bunlardan başka İngiliz sicimleri, İtalyan tekerlek ipleri ve denk urganları olmak üzere özel urgan çeşitleri vardır. Çilbır ve

¹⁶ 7. Eser Sh. 39 - 44.

yularlar ise 1.250 kiloluk 2 kiloluk, 2,5 kiloluk ve 4 kiloluk çilbır olmak üzere çeşitleri vardır. Yularlar ise Sığır yuları, manda yuları, at ve merkep yularları olmak üzere çeşitleri vardır. Halatlar ise siparişe göre 5 kilodan 50 kiloya kadar ağırlıkları değişen cinsleri vardır.

Urgancılar arasında eskiden varlık ve birliği temin eden geleneksel kurallar vardır. Bunların, küçük esnafın el emeğini, geçimini sağlamak için beden gücünü adanmış olan millî duyguya sahip insanların meydana getirdikleri teşkilâta Lonca denir. Bu teşkilât içinde esnafın geçim, hüner ve durumları daha sağlam bir temele dayatılmıştır. Kastamonu'da Lonca teşkilâtı bir reis ve dört üyeden meydana gelirdi. Bunların ayrıca Ditaban denilen yardımcıları vardı. Bu şahıs polis veya belediye memuru gibi vazifeli olup koruma ve kontrol işini görürdü. Urgancıların lonca teşkilâtında bir yardım sandığı vardır. Çıraklıktan kalfalığa yükselecek şahıs bu sandığa bir miktar para yatırır. Muayyen bir zaman usta yanında çalışan kimse kalfalığa yükseleceği zaman bir merasim yapılır ve bu sanatın ustaları bir araya gelerek şerbet içerler ve lokum yerlerdi. Tire'de çorba, etli nohut yahnisi, pilâv ve helvadan ibaret yemek yerlerdi. Sonra kalfa olacak şahsın çalışma yerine gidilir, çalışmaları görülür, dua edilir ve artık peştemal kuşatılarak müstakil olarak çalışmasına izin verilirdi.

Tire'de bu meraimde Cuma Namazı eda edildikten sonra başlanır, yemek yenir, kahve ve şerbet içilir, sonra esnaf uluları meydanda halılar üzerine hilâl şeklinde otururlar, usta olacak kalfalar hilâlin ortasında ve tam esnaf şeyhinin karşısına gelecek şekilde otururlar. Omuzlarında birer peştemal bulunur. Bu peştemallar kalfanın mali durumuna göre ipek veya sair maddeden yapılırdı. Bunlar arasında bir de duacı bulunurdu. Duacı davetlilerin huzurunda esnaf şeyhinin önüne gelerek selâm verir, dua eder, fatiha suresi okunur, sonra duacı kalfanın peştemalını kalfanın omuzundan alır ve sorar;

- Ustan kimdir? Kalfa cevap verir:
- Ustam Hasan ustadır.
- Sonra duacı ustaya hitaben:
- Bu kalfa senin mi?
- Usta:
- Benimdir.
- Bu kalfaya ustalık hakkı verir misin?
- Veririm.
- Ustalık hakkını helâl et (Bu sual üç kere tekrarlanır)
- Helâl ettim.

Bundan sonra fatiha suresi okunur ve tekbir getirilerek peştemalın düğümü öne gelecek şekilde kalfanın beline bağlanırdı. Sonra usta olan kalfaya nasihat edilir, yalan söylememek, işini doğru yapmak, büyüklere hörmet göstermek, fakirlere yarım etmek gibi bazı esnaf gelenek ve görenekleri telkin olunurdu, sonra usta olan kalfa önce kendi ustasının elini öper, hazırladığı hediyeleri verirdi. Sonra şeyhin ve diğer esnaf büyüklerinin ellerini öper, onlara da hediyelerini verir ve işi bitince cemaatin yanında yerini alırdı. Bu merasim bitince umumî bir dâua okunur, Pir'ler anılır, esnaf arasında dargın olanlar barıştırılır ve merasim sona ererdi¹⁷.

Urgan Kastamonu ve Tire'de hususî pazarlarda satışa arz edilir. Ustalar hazırladıkları malı pazara getirirler (Resim 16), mallar baş tarafı kibleye gelecek şekilde dizilir, urganlar muayene edilir, hileli ve muayyen ölçülere uymayan urganlar ayrılıp ustaların önünde urganın kibleye (Güneye) bakan başı Kuzeye çevrilir ve üzerine bir boya çekilir ve bu işler bittikten sonra dua edilir ve pazar satışa açılır. Bozuk ve hileli urganlar pazarın ortasında kesilir ve yakılır ve bu işi yapan bir para cezasına çarptırılır ve keyfiyet sicil defterine kaydedilir. Ayrıca Tire'de olduğu gibi cezalı şahısa bakır kap kakak aldırılır ve bu bakır kaplar yoksul urganlıkların evlenmelerinde onlara verilir.

Her esnafın olduğu gibi urgancı esnafının da bir bayrağı bulunmaktadır.

¹⁷ İbrahim Gökçer; Manisa'da Deri Sanatları. Manisa Herekevi Yayınlarından Sayı XIII. Sh. 23-25.

Tire urgancı esnafının bu bayrağı halen Tire Müzesinde muhafaza edilmektedir. Müzesindeki bu bayrağın Tireli Topcu askerlerinin terhisı sırasında urgancı erleri tarafından yaptırıldığı ve Üsküp'ten gelirken beraberlerinde getirdikleri söylenmektedir (Resim 17). Bayrak pembe atlas kumaştan yapılmış ve üzerinde urgancıların Piri İmam-ı Gazeli'nin adı klaptan ile işlenmiş olup direk kısmı urgandan imal edilmiştir.

Urgancılıkta Kullanılan Aletler :

Sehpa : Soyulan liflerin kök uçları bir tarafa gelecek şekilde asıldığı ağaçtan yapılmış dört ayaklı üst kısımları yukarıda yatay bir ağaça bağlanan sehpa,

Yassı Taş : Soyulmuş ve kurumuş olan lif demetlerinin sertliğinin giderilmesi gerekmektedir. Bunun için bu demetler 30 - 40 cm. genişlik, 70 - 80 cm. uzunluk ve 80 - 100 cm. yüksekliğinde bazalt veya Graniten yapılmış üst kısmı düz sert taşlar üzerinde dövülür.

Tokmak : Yassı taş üzerinde lif demetleri tokmaklarla dövülür, gürgen veya meşe gibi yapısı sert olan ağaçtan yapılır. 70 - 80 cm. uzunlukta elle tutulan kısmı nisbeten ince, lifleri tokmaklayan kısmı ise geniştir.

Tarak : Tokaçlamak suretiyle yumuşatılmış olan lifler taramaya tabi tutulur. Taraklar demir dişli olup dişleri değişik uzunluktadır. Çok defa üç sıra halinde dizilir. Dişler bir mahrut gibidir, alt kısımları kaba üst kısımları daha sivridir) diş sıraları arasında 20 - 30 mm. aralık vardır. Tarak iki çeşittir. Tarama tarağı ve süzme tarağı. Bunlardan tarama tarağının dişleri daha büyük ve seyrek, süzme tarağı ise dişleri daha kısa ve sıktır.

Çıkrık : (Resim 18, 19) Taraktan çıkan liflerin organ haline getirilmesi için bükülüp iğrilmesi gerekir, bu ise çıkrık ismi verilen bir alet ile yapılır, çıkrık ağaçtan yapılmış bir başlık üzerine iki sıra halinde 10 - 12 çift parmak sıralanmış ve yan yana gelerek bir kasnak vücuda getiren

iki çenberin birleşmesi ile meydana gelir. Tabanı büyük bir araba tekerine benzer. Daire ortasında bulunan başlık kısmına bağlı bir kol çıkırığı çevirir, küçük organlar için küçük kasnaklı, büyük organlar için büyük kasnaklı çıkrık kullanılır. Ayrıca bir makaraya bağlı Çelte denilen ipler kasnak kayışı vazifesini görürler. Makaralar (Resim 20 - 21) ağaçtan yapılmış bir sehpa üzerine tesbit edilmiştir.

Toplama Kalıbı : Bununla ipler toplanır ve dört demet bir araya getirilir.

Yürütme (bükme) Kalıbı : 3 - 6 yivli olan organlar bununla makaralarda kıvratılmış sicimler bir araya getirilir.

Kıvratma : Bu dörtlü olup sicimleri bir araya getirerek organ yapar.

Silindemiri : Urganı son olarak sıkıştırırmaya yarar.

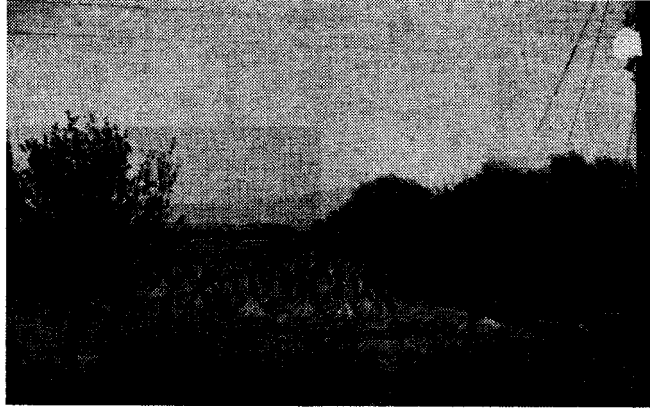
Siloguç veya Silgenç : Kıldan, at torbası gibi bir şeydir. Yapılan organların kilları bununla temizlenir.

Tekniğin ilerlemesi ve şartların değişmesi neticesi birer ata yadigarı olan el sanatları hergün ya karakterini değiştirmekte veya tamamen ortadan kalkmaktadır. Hele urgancılıkta olduğu gibi sıızal elyafının kenevir elyafı yerini alması ve sıızalin yurt dışından ithal edilmesi sebebiyle kenevir ekimi ve dolayısıyla kenevir elyafı ile kendir işlenmesi de yavaş yavaş terkedilmektedir. Bu sanat her ne kadar Kastamonu ve çevresinde henüz rağbet görmekte ve halkın geçiminde esas teşkil etmekte ise de urgancılıkta ikinci bir mühim merkez olan Tire ve havalisinde her gün biraz daha gerilemektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethederken karadan yürüttüğü gemilerine bile organ yapan Tire'de 10 yıl önce 4200 çark 6300 ton organ imal ederken bu gün çark sayısı 1500'e organ imalâtı da yılda 2340 tona düşmüştür¹⁸. Bu bakımdan bu değerli el sanatının ele alınmasına şiddetle ihtiyaç vardır.

¹⁸ Hürriyet Gazetesi; 30. Eylül. 1968 Sayı 7338. Sh. 8 Sü. 1.

Res. 1 — Kendirlerin limandan çıkarılması.

Res. 2 — Kendirlerin kurutulması.

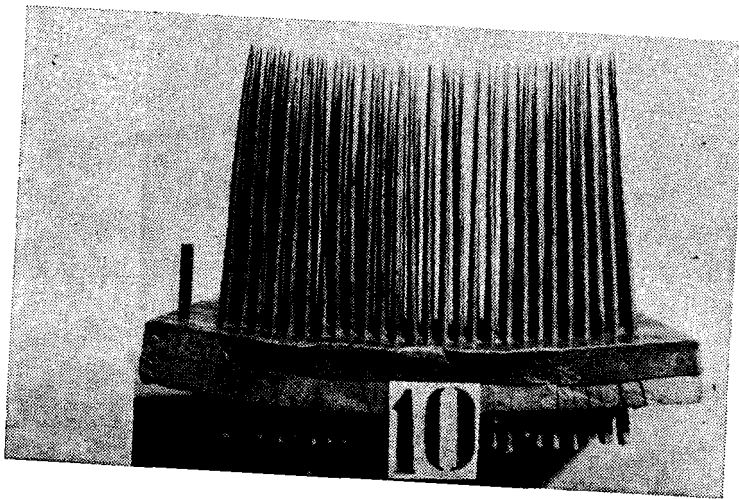
Res. 3 — Biçilen kendirlerin limanlanmak için küçük Menderes ırmağına develerle taşınışı.

Res. 4 — Kendir soyan bir kadın

Res. 5 — Tire'de kendir pazarı.

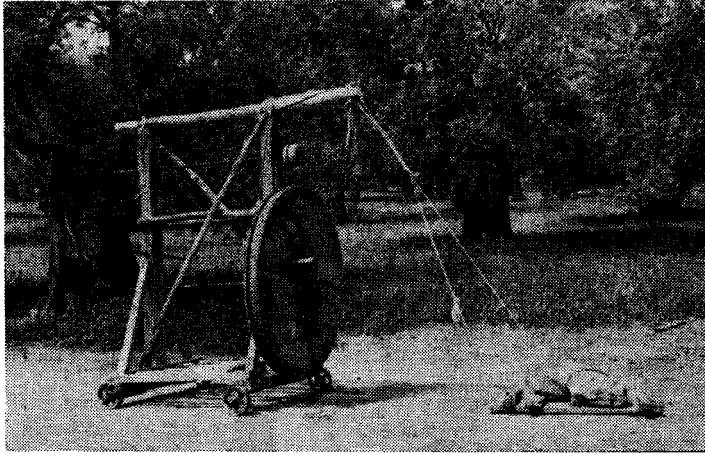
Res. 6 — Kendir tarağı.

Res. 7 — Kendir tarayan bir genç.

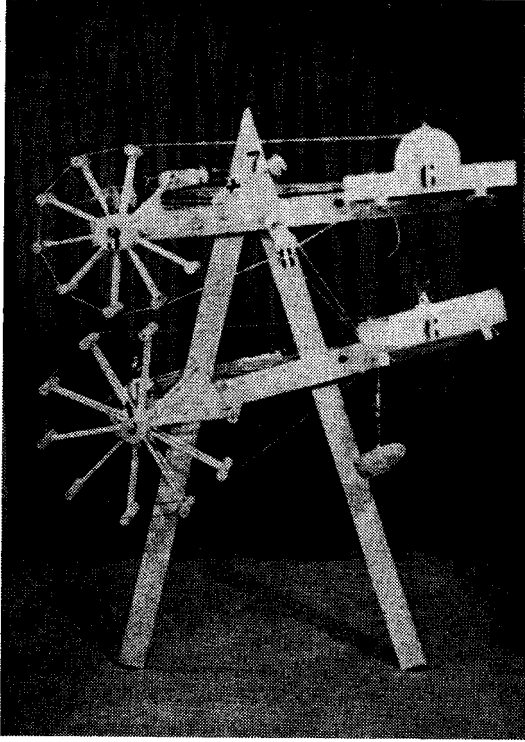
Res. 8 — Halat dolabı.

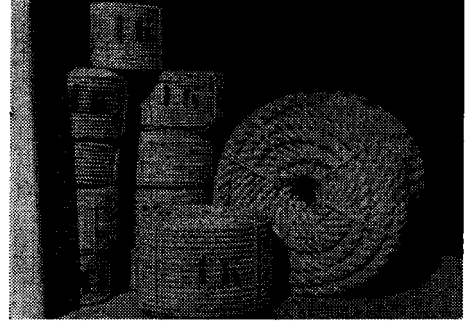
Res. 9 — Halat bükme dolabı.

Res. 10 — İsmet Kırıkoğlu, halat bükme dolabı önünde.

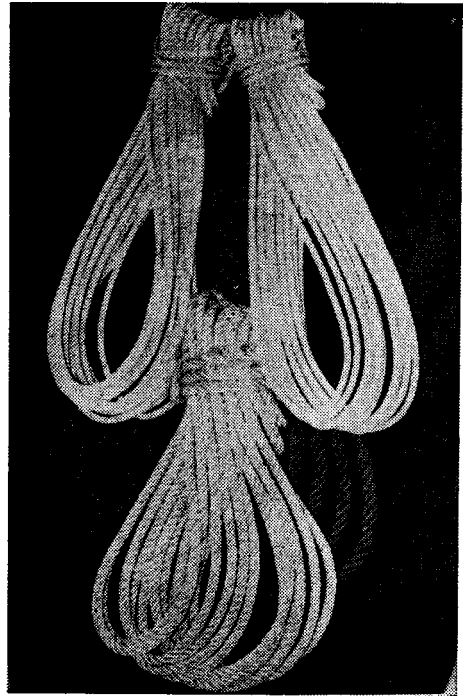
Res. 11 — Rama çarkı.

Res. 12 — Halatçı İsmet Kırıkoğlunun işlediği halatlar.

Res. 13

Res. 14

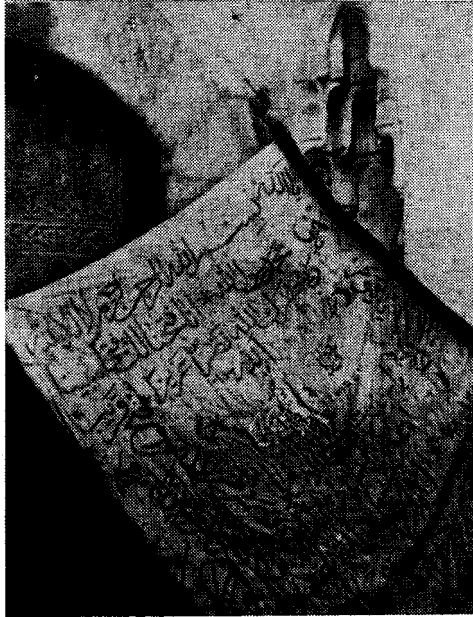
Tire urgancı esnafının işledikleri urgan.

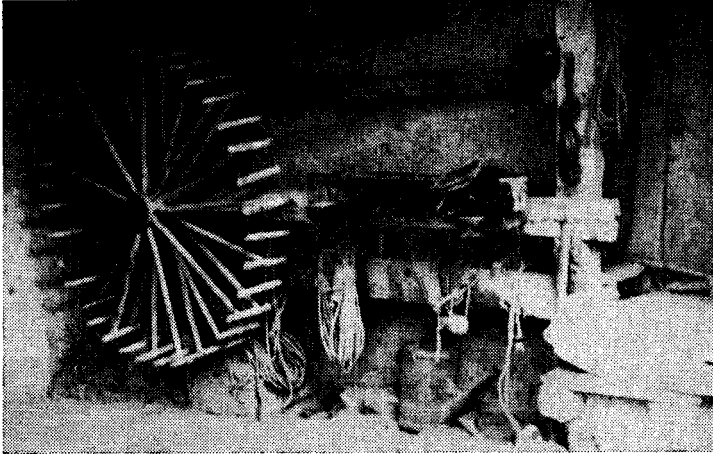
Res. 15 — Yeni nesil ustalarının yaptığı kayış (Çilbır).

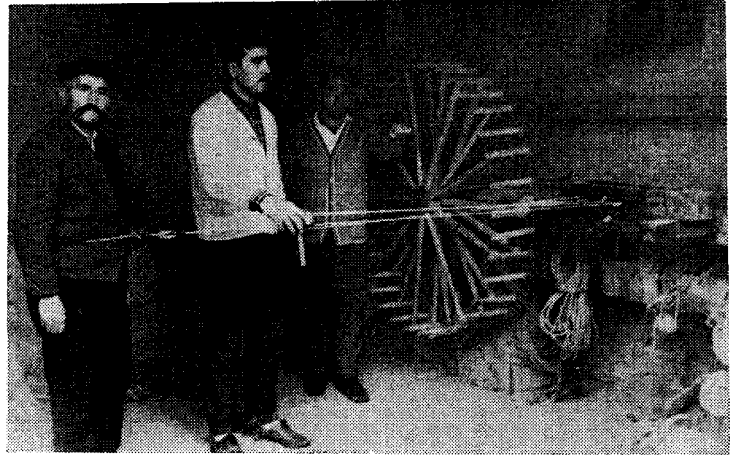
Res. 16 — Tire'de Urgan pazarından bir köşe. (Henüz alış veriş başlamamıştır.)

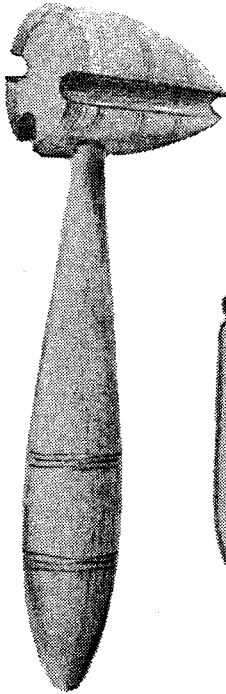
Res. 17 — Urgancı Esnafının bayrağı.

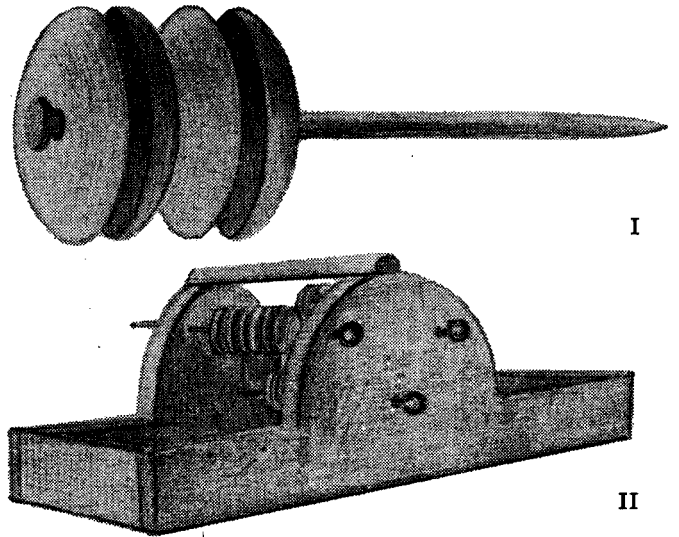
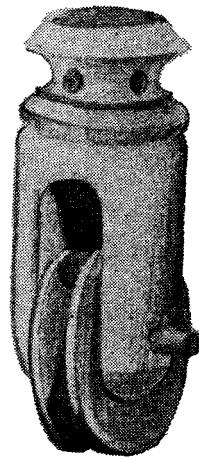
Res. 18 — Urganın çıkırğı.

Res. 19 — Çıkırık

Res. 20

Res. 21 — I arşak, II kelperi (Gelberi).